

6 Δεκεμβρίου 2012

Η Εικονογραφία του βίου του Αγ. Νικολάου, το Φιλάνθρωπον της Ορθοδόξου Αγιογραφίας

Ορθοδοξία / Θεολογία

(Νίκος Ζίας)

Η αξία που έχει ο άνθρωπος στο χριστιανικό όραμα θεμελιώνεται στην Ενανθρώπιση του Λόγου. Στην Ορθοδοξία μάλιστα, που άνθισε στις χώρες της ελληνικής σκέψης ο «ουμανισμός», όχι με την απόχρωση που θα του δώσει η Αναγέννηση, αλλά με την έννοια της γνώσης της ουσίας του ανθρώπου, της αξίας του και των συγκεκριμένων αναγκών του, τονίζεται ιδιαίτερα. Η γνώση του «αξιώματος» του ανθρώπου που αποτελεί την καρδιά του Χριστιανικού Ουμανισμού είναι αυτό που οι Πατέρες αποκαλούν «φιλανθρωπία» του Θεού. Η Ορθόδοξη Τέχνη έρχεται εδώ να δώσει την πολύτιμη μαρτυρία της.

«Η Βυζαντινή αυτή «φιλανθρωπία» θα γίνει περισσότερο κατανοητή εάν προσέξουμε το σεβασμό της Βυζαντινής Τέχνης όλων των εποχών προς την ανθρώπινη μορφή, προς τις αναλογίες και προς την οργανική σχέση των μελών της όσο και εάν οι απαιτήσεις ενός συνθετικού ρυθμού και μιας υπερβατικής απεικόνισης επιβάλλουν ορισμένες απομακρύνσεις από την φυσικότητα της μορφής». (Μ. Χατζηδάκης).

Παρεξηγήσεις πολλές και άγνοια πασπαλισμένη από όθνεις επιδράσεις μας έχουν δημιουργήσει μιαν εικόνα υπέρμετρα αυστηρή, κάποτε απάνθρωπη για τη στάση της Εκκλησίας απέναντι στον άνθρωπο και την ζωή. Καθώς όμως τώρα παίρνουμε ανάδρομα να βρούμε το χαμένο δρόμο της παράδοσής μας, βρισκόμαστε μπροστά σε λειμώνες ιλαρότητας παλλόμενους από ζωή, αγάπη κάποτε τρυφερότητα. Το «φιλόανθρωπον» ξεπηδά συχνά από τα συναξάρια κι' η ζωή πλημμυρίζει τους χρυσούς κάμπους (φόντο) των Αγιογραφιών. Παραστάσεις από τους βίους και τα θαύματα των Αγίων ιδιαίτερα το τονίζουν. Δίπλα στις εικόνες —μ' όλη την σημασία που έχει στην Ορθοδοξία η λέξη— του Χριστού και της Παναγίας κι ακόμη τις, μετωπικής στάσης, ιερατικώτερες εικόνες των Αγίων, βρίσκουμε σκηνές με απλούς καθημερινούς ανθρώπους. Σκηνές που καμιά φορά δεν έχουν να κάνουν με τα ηρωικά κατορθώματα των Αγίων, τα Μαρτύρια. Γιατί η ύπαρξη τέτοιων μαρτυρικών σκηνών έχοντας σκοπό να παρουσιάσει παραδείγματα και να διδάξει τους πιστούς βρίσκει ίσως δικαιολογία στη σκέψη του υπεραυστηρού και υπερσυντηρητικού. Εκπλήσσεται όμως κανείς όταν κάνοντας μια πρόχειρη κι' επιπόλαια έρευνα στους εικονογραφικούς κύκλους από τους βίους των διαφόρων Αγίων που κοσμούν εκκλησίες και φορητές εικόνες, ανακαλύπτει πως από τους περισσότερο ζωγραφισμένους βίους είναι του Αγίου Νικολάου παρ' όλο που δεν έχει μήτε μαρτυρικές σκηνές ή ασκητικά (σαν τους στυλίτες Αγίους) κατορθώματα.

Αλλ' ας παρακολουθήσουμε όσο μας είναι δυνατό στο σύντομο —δίχως φωτογραφίες— αυτό άρθρο την εικονογραφία του Αγίου, εξετάζοντας την κυρίως όπως εμφανίζεται ολοκληρωμένη μετά τον 12-13 αιώνα, αφήνοντας προβλήματα καταγωγής κλπ. για άλλη ειδικώτερη στο θέμα μελέτη.

Μεγάλους εικονογραφικούς κύκλους που διατηρούνται σήμερα αλλού περισσότερο κι αλλού λιγώτερο, συναντούμε σε πλήθος ναών σπαρμένων σ' όλη σχεδόν την εδαφική περιοχή της Ορθοδοξίας. Αναφέρουμε τον Άγ. Νικόλαο τον Κασνίτζη στην Καστοριά του 12ου αι. (σώζονται 3 μόνο σκηνές), τον Άγ. Νικόλαο στην Μπογιάννα έξω από την Σόφια του έτους 1259 όπου διατηρούνται σε καλή κατάσταση 18 σκηνές. Στις αρχές του 14ου αιώνα έχουμε τις τοιχογραφίες που πρόσφατα αποκαλύφθηκαν στον Άγ. Νικόλαο Ορφανό Θεσσαλονίκης. Δέκα περίπου σκηνές βρίσκουμε στον Άγιο Νικόλαο D' Arges της Ρουμανίας του 14ου αι. Τέσσερες-πέντε στο ναό του Χριστού Σωτήρος στα Μέγαρα, οκτώ σε μιαν εκκλησία της Κρήτης (Άγ. Νικόλαος στο Βρέλι). Από τις εκκλησίες του 16ου αι. πρόχειρα αναφέρουμε ένα αρκετά μεγάλο κύκλο (γύρω στις 15 σκηνές) στην Μονή Γαλατάκι Εύβοιας. Ενώ μεμονωμένες παραστάσεις σώζονται σε πολλές εκκλησίες από τις οποίες σταχυολογούμε: σε μια εκκλησία στο Arilje της Γιουγκοσλαβίας του 1296, στον Άγ.

Γεώργιο του Staro Nagoricino 1318, στον Άγ. Νικόλαο της Ροδιάς, κοντά στην Άρτα, στις αρχές του 14ου αι., στον Άγ. Νικόλαο Πύργου Ευβοίας, στην Μονή του Άγ. Νικολάου Αναπαυ-σά στα Μετέωρα και αλλού.

Υπάρχει επίσης μια μεγάλη ομάδα φορητών εικόνων στις οποίες παριστάνεται ο Άγιος Νικόλαος ολόσωμος, μετωπικώς, ντυμένος τα αρχιερατικά του ενώ στο γύρω φαρδύ πλαίσιο εικονίζονται σκηνές από τον βίο του. Οι εικόνες αυτές, που μερικές είναι από τις αρχαιότερες της κατηγορίας αυτής, χρονολογούνται από τον 12ο αιώνα και εκτείνονται ως τον αιώνα μας, βρίσκονται διάσπαρτες σε διάφορες περιοχές. Από τις πιο γνωστές και δημοσιευμένες αναφέρουμε: Μία εικόνα στην Ι. Μονή Σινά του 12ου αι., μία στην Κακοπετριά της Κύπρου γύρω στο 1338, στην Πάτμο του 15ου αι., στο Bari της Ιταλίας του 13ου αι., (όπου συναντώνται βυζαντινές και δυτικές επιδράσεις) και πλήθος άλλων αγνώστων εικόνων ιδίως μεταβυζαντινών στην Καστοριά, Ρωσία και αλλού.

Το άπλωμα αυτό των τοιχογραφιών και των εικόνων φανερώνει την παραδοχή της εικονογραφικής αυτής αντίληψης απ' όλη σχεδόν την Ορθοδοξία, πράγμα που έχει σημασία για την σκοπιά από την οποία βλέπουμε το θέμα μας.

Ο εικονογραφικός κύκλος αρχίζει με την Γέννηση του Αγίου, παράσταση που την βρίσκουμε σχεδόν σε όλα τα μνημεία. Η σύνθεση συχνά είναι παραπλήσια της Γεννήσεως του Χριστού. Κάποτε πλουτίζεται και με δευτερεύουσες γραφικές και τρυφερές σκηνές, όπως το λουτρό του νεογέννητου βρέφους (εικόνα από την Μονή Σινά) κ.α. Το φυσιολογικό αυτό γεγονός της γέννησης βρίσκει θέση στο Λατρευτικό χώρο της Εκκλησίας. Η Εκκλησία από την πρώτη στιγμή της ζωής αγκαλιάζει τον άνθρωπο κι αναγνωρίζει την αξία του.

Ακολουθεί η παράσταση του «Αγίου πορευομένου εις διδασκαλείον». Ο μικρός Νικόλαος κρατώντας το Αλφαβητάρι στο χέρι οδηγείται από μια γυναίκα στο σχολείο και «γραμματιστή παραδίδεται». Στην παράσταση του Αγ. Νικολάου Ορφανού ο δάσκαλος, που κάθεται σε θρόνο μπροστά σε μεγαλοπρεπές οικοδόμημα, υποδέχεται με χαρακτηριστικά φιλόστοργη κίνηση τον νέο μαθητή ενώ δυό άλλα παιδάκια με τα αλφαβητάριά τους στα χέρια κάθονται «παρά τους πόδας» του και κοιτούν περίεργα τον νέο συμμαθητή τους.

Η χαριτωμένη παιδική ηλικία, η μόρφωση, η παιδεία όχι μόνο δεν αντιτίθενται στην συνείδηση της Εκκλησίας αλλά εντάσσονται στην ζωή της κι' εξαγιάζονται.

Ακολουθούν τρεις σκηνές από τη χειροτονία του Αγίου σε διάκονο, πρεσβύτερο, επίσκοπο. Σημειώνουμε ότι, απ' όσα ξέρουμε, συχνά οι αγιογράφοι προτιμούν να ιστορήσουν τη σχολική ηλικία του Νικολάου και να παραλείψουν σκηνές από την

χειροτονία.

Ιδιαίτερα ενδεικτικές για την αντίληψη αυτή του «φιλανθρώπου» είναι οι παραστάσεις από δυό επεισόδια της ζωής του Αγίου. Το πρώτο δείχνει καθαρά τις ποιμαντικές αρετές του Αγίου, το ζωντανό ενδιαφέρον για τα πνευματικά παιδιά του, την επαγρύπνησή του, την προληπτική θα λέγαμε επέμβασή του.

«Ανήρ τις άδοξος εξ ενδόξου και πένης εκ πλουσίου γενόμενος» έκαμε την φοβερή σκέψη τις τρεις έμορφες κόρες του «μισθού προς ακολασίαν εκδιδόναι τοις βουλομένοις» για να κερδίσει το ψωμί των παιδιών του. Πονώντας ο Άγιος για τις κόρες και θέλοντας να απελευθερώσει τον απελπισμένο πατέρα από την «πονηρά αύτη επίνοια» δίχως όμως να τον προσβάλει, πηγαίνει νύχτα στο σπίτι του άλλοτε πλουσίου και ρίχνει ένα πουγγί, γεμάτο νομίσματα χρυσά, προίκα για τις κόρες. Στο συναξάρι ρίχνει πρώτα για την μία κόρη, έπειτα για την άλλη κ.λ.π.· στην εικονογραφία έχουμε μία φορά συνήθως την παράσταση σε διάφορες όμως παραλλαγές. Συνήθως ο πατέρας και οι τρεις κόρες του κοιμούνται ενώ ο Άγιος έξω από την πόρτα ρίχνει το πουγγί. Σε μια παραλλαγή —μοναδική απ' όσο ξέρω παράσταση— στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου Πύργου Ευβοίας οι κόρες, ωραιότατα πορτραίτα, διαποτισμένα από μελαγχολία, κάθονται κοιτώντας απελπισμένα αναλογιζόμενες την μελλοντική τους συμφορά, που όμως αναπάντεχα θα αποφύγουν χάρη στην αγάπη του Αγίου.

Σε άλλη παραλλαγή σε εκκλησία του 16ου αι. (Μονή Γαλατάκι Εύβοιας) εικονίζεται πιθανότατα η τρίτη φορά που ο Άγιος ρίχνει το πουγγί, οπότε ο πατέρας αγρυπνεί για να γνωρίσει τον ευεργέτη. Ο πατέρας παίρνει τα χρήματα ευχαριστώντας ενώ παραδίπλα οι κόρες του κοιμούνται αφήνοντας μάλιστα ακάλυπτο αρκετό μέρος του στήθους.

Οι παραστάσεις αυτές, που ούτε καν θαύματος απεικονίσεις είναι, αλλά καταγραφή μιας απλής πράξης κοινωνικής προνοίας, θα λέγαμε στη σύγχρονη γλώσσα, υπογραμμίζουν το «ανθρωπιστικό» στοιχείο της ορθόδοξης ζωγραφικής.

Της ίδιας υφής είναι και οι σκηνές που εικονογραφούν την Ιστορία των στρατηγών. Το επεισόδιο γνωστό στις γενικές γραμμές αλλ' η διήγηση στο συναξάρι του Μηναίου του Δεκεμβρίου είναι λίγο μπερδεμένη. Κρατούμε εδώ μόνο τα σημεία που ενδιαφέρουν την εικονογραφία.

Οι Ταηφάλοι «έθνη αλλόφυλα και ξένα» που κατοικούσαν στην Μεγάλη Φρυγία, κάνουν επανάσταση εναντίον του αυτοκράτορα, του Μεγάλου Κωνσταντίνου, ο οποίος στέλνει τρεις στρατηγούς, τον Νεποτιανό, τον Ούρσο και τον Ερπυλίωνα «ευταξίαν μεταγαγείν». Ποδήσανε όμως σ' ένα λιμάνι των Μυραίων, τον Ανδριάκη

κι' εκεί τους έκλεισεν ο καιρός. Οι στρατιώτες βγήκαν έξω και «οία φιλεί το στρατιωτικόν αρπαγή των αλλοτρίων και βία τα πολλά χείρειν» έπεσαν κι' έδώ στο πλιάτσικο λεηλατώντας τους φιλήσυχους κατοίκους. Ο Άγιος σπεύδει και διευθετεί τα πράγματα. Όμως ο ηγεμών της πόλης Ευστάθιος «χρήμασι την ψυχήν διαφθαρείς» καταδίκασε τρεις αθώους κατοίκους σε θάνατο. Παρακαλούν όλοι τον Νικόλαο να σώσει τους αθώους.

Κι' αυτός ο αληθινός ποιμένας, «ο των πιστών στηριγμός» τρέχει στο τόπο που θα εκτελούσαν τους αθώους. Και βλέπει «τους άνδρας οπίσω φεύ! τας χείρας δεδεμένους και τας όψεις κεκαλυμμένους, ήδη δε προς γην κεκλιμένους, και γυμνώ τραχήλω και διαιεταμένω την τομήν αναμένοντας». Η περιγραφή αυτή —παρμένη από το συναξάρι— συμπίπτει με την εικονογράφηση. Ο Άγιος ντυμένος τα αρχιερατικά του άμφια αρπάζει «με θυμόν» την λάμα του γυμνωμένου σπαθιού που είχε κιάλας σηκώσει πάνω από τα κεφάλια των αθών ο δήμιος. Την παράσταση αυτή που δέχεται τις λιγότερες παραλλαγές, την βρίσκουμε στους περισσότερους ναούς και τις εικόνες που αναφέραμε πιο πάνω.

Η ιστορία όμως δεν σταματά εδώ. Αφού οι στρατηγοί εξετέλεσαν την αποστολή τους, γύρισαν στην Βασιλεύουσα όπου ο αυτοκράτωρ τους τίμησε ιδιαίτερα, γεγονός που κίνησε τον φθόνο των άλλων αξιωματούχων. Με συκοφαντίες οι στρατηγοί κλείστηκαν στην φυλακή.

Παρουσιάζει πολύ ενδιαφέρον, νομίζω, ότι σε μια παράσταση εικονίζονται, σε ωραία σύνθεση, οι τρεις στρατηγοί μέσα στην φυλακή. Η απομόνωση μιας σκηνής, στην οποία μάλιστα δεν μετέχει ο Άγιος, είναι γεγονός ιδιαίτερα ενδεικτικό της ανθρωπιστικής αντίληψης. Και το σημαντικό είναι ότι η παράσταση αυτή δεν σημαίνει «εκκοσμίκευση» όπως θα γίνει με παράλληλες περιπτώσεις της Δυτικής θρησκευτικής ζωγραφικής αλλά φανερώνει το αγκάλιασμα και την αποδοχή της ζωής με τα προσωπικά μικροεπεισόδια από την Ορθόδοξη Εκκλησία.

Μέσα στην απελπισία τους οι στρατηγοί θυμούνται την γενναία και σωτηριώδη επέμβαση του επισκόπου Νικολάου στο λιμάνι του Ανδριάκη. «Κύριε, ο Νικολάου Θεός, ο τους τρεις άνδρας πρότερον αδίκου θανάτου ρυσάμενος, έπιδε και νυν εφ' ημάς» παρακαλούν.

Οι επόμενες σκηνές παρουσιάζουν τον Άγιο να «ενυπνιάζει τον βασιλέα» η μία και «τον έπαρχον Αβλάβιο», που ήταν εισηγητής της καταδίκης των στρατηγών, η άλλη. Ο βασιλέας και ο Έπαρχος, ντυμένος ο καθένας ανάλογα με το αξίωμά του, κοιμούνται ενώ ο Άγιος «επάνωθεν κεφαλής του ιστάμενος φοβερίζει αυτόν», (κατά την περιγραφήν του Διονυσίου εκ Φουρνά), «Βασιλεύ, έφη, το τάχος αναστάς τους κατεχομένους τρεις παρά τη φυλακή στρατηλάτας άνες· μάτην γαρ

εσυκοφαντήθησαν». Το συναξάρι, από το οποίο είναι παρμένη και η πιο πάνω φράση, μας λέει πως ο Μ. Κωνσταντίνος πετάχτηκε ταραγμένος από το κρεβάτι, το ίδιο και ο Αβλάβιος, κάλεσε τους στρατηγούς να τους ρωτήσει γι' αυτόν τον Νικόλαο (υπάρχει και αυτής της σκηνής εικονογράφηση σε δύο εικόνες του Σινά με την επιγραφή «Η ερώτησις του βασιλέως» καθώς και στις τοιχογραφίες της Bojana κ.ά.) «κατενύγη» από το άκουσμα της ιστορίας με τους αθώους του Ανδριάκη, κατάλαβε την εσυκοφαντία και αθώωσε τους στρατηγούς. Δίνοντάς τους πλούσια δώρα «χρυσούν Ευαγγέλιον, και σκεύος τε έτερον χρυσούν και αυτό εκ λίθων τιμίωv συγκείμενον, και κυριόλους δύο χρυσούς» τους έστειλε στα Μύρα της Λυ-κίας. Η παράσταση αυτή σώζεται ανάμεσα στις τοιχογραφίες του Αγ. Νικολάου Κασνίτζη της Καστοριάς. Περισσότερο συνηθισμένη είναι η παράσταση της σκηνής που οι στρατηγοί κομίζουν τα δώρα στον Νικόλαο (εικόνα Σινά, ιδιαίτερα τονισμένη στην Bojana, και ωραία παράσταση σε μιαν ανέκδοτη εικόνα της Καστοριάς).

Ο κύκλος κλείνει, αφού παρεμβληθούν παραστάσεις άλλων βιογραφικών σκηνών και θαυμάτων του Αγίου και κυρίως εικόνες από τα διάφορα θαλασινά θαύματα του που δείχνουν άλλη μια φορά το θερμό ενδιαφέρον για τις στεναχώριες των πνευματικών παιδιών του, με την Κοίμηση του. Ντυμένος τα αρχιερατικά του κείται πάνω στο νεκροκρέβατο περιβαλλόμενος —στις περισσότερες παραστάσεις— από χορεία ιεραρχών και μοναχών, ενώ η παρουσία ψαλτών με τα ιδιόρρυθμα καπέλλα τους δίνει ιδιαίτερο τόνο στην παράσταση.

Παρακολουθήσαμε μέσα από τις τοιχογραφίες και τις εικόνες καίριες στιγμές της ζωής ενός ανθρώπου από την γέννηση μέχρι τον θάνατό του. Τα αθλήματά του, τα θαύματά του ήταν η αγάπη του για τους συγκεκριμένους διπλανούς του ανθρώπους με τις ανάγκες του. «Έν μεν δη του ανδρός τούτο, και ούτω μέγιστόν τε και γνωριμώτατον. Τας δε καθ' εκάστην προς τοις εν χρεία διανομάς, και χορτάζειν πτωχούς εν άρτω και διατρέφειν αυτούς εν λιμώ και ψυχάς πεινώσας αγαθών εμπιμπλάν, αλλά ταύτα γε ουδέ μετρίως ειπείν αν τις εξαρκέσει».

Τό γεγονός είναι πολυσήμαντο. Η αποδοχή του συνόλου της ζωής του ανθρώπου με τις φυσικές οριακές καταστάσεις του (γέννηση-θάνατος) αφ' ενός, και η ενσωμάτωση των καθημερινών, θα λέγαμε, περιπτώσεων και η μεταμόρφωσή τους από την Εκκλησία — αφ' ετέρου. Και λέμε από την Εκκλησία γιατί στην Ορθόδοξη δογματική «ου γαρ ζωγράφων εφεύρεις η των εικόνων ποιήσις, αλλά της καθολικής Εκκλησίας έγκριτος θεσμοθεσία και παράδοσις» όπως σαφώς καθορίζεται στις «Πράξεις της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου».

Αποδοχή της ζωής, με το νόημα και το τρόπο που αναφέραμε πιο πάνω, μόνο μέσα στο πνευματικό κάλλος της Ορθόδοξης τέχνης μπορεί να εκφραστεί. Γιατί

ζωγραφημένες οι σκηνές αυτές καθώς και γενικώτερα, σκηνές από τον βίο του Ιησού και της Παναγίας, με νατουραλιστικό τρόπο, θα έμοιαζαν κακής ποιότητας θέατρο· θα βάραιναν από την σάρκα οι τοίχοι του ναού. Ζωγραφημένες ακόμη με την εξωανθρώπινη αυστηρότητα της προρωμανικής Δύσης, θα στέγνωναν οι χυμοί της ζωής. Στο μέτρο της Βυζαντινής Τέχνης, κι ιδίως των τελευταίων αιώνων, που η κίνηση κι' η ομορφιά του ανθρώπου σώζονται κι' η χάρη του μικρού παιδιού, κι' η ποιητική ευαισθησία στο στόλισμα του κάμπου, αλλ' όλα φωτίζονται απ' το καινούργιο φως του Θαβώρ, και φαίνονται σε μια νέα διάσταση, ότι η ζωή του ανθρώπου, ο άνθρωπος βρίσκει το νέο κι' αληθινό νόημά του.

(«Χριστιανικό Συμπόσιο» τ. Α΄, εκδ. Βιβλιοπωλείον της “Εστίας” σ. 253-255)

<http://bit.ly/10ihCIk>